

Diyanet ilmi dergi

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

*

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 39 - Sayı:1• Ocak-Şubat-Mart 2003

İSLÂM'IN EKONOMİK HAYATA GETİRDİĞİ TİCARÎ VE AHLÂKÎ PRENSİPLER

Dr. Muhlis AKAR

Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

A- GİRİŞ

Tarih boyunca ekonomik bağımsızlık, siyasî bağımsızlığın en önemli unsurlarından birini teşkil etmiştir. Bu durum çağımızda da geçerliliğini korumaktadır. Çünkü ekonomik yönden güçlü olmadan siyasî yönden güçlü olmak mümkün değildir.

Ticaret ise âdeta ekonominin can damarıdır. Ticaret olmadan ekonomi olmaz. Bu nedenle Kur'an; Müslümanlara ibadeti eda ettikten sonra yeryüzüne dağılıp, ticaret yapmalarını, ticarî hayata koşmalarını tavsiye eder;¹ hatta helâl ve meşrû olması şartıyla hac yolunda bile ticarete izin verir.²

Diğer yandan İslâm'da ibadetler yalnızca namazla, oruçla sınırlı değildir. Yüce Allah'ın hoşnut ve razı olduğu bütün söz, fiil ve davranışlar geniş anlamda ibadet kapsamındadır. Bu bağlamda, kişinin yoldan bir taşı kaldırması veya yoldaki bir çukuru onarması, yükünü sırtına alamayan birisine destek vermesi, araca binemeyen hasta, yaşlı ve özürlülere yardımcı olması ibadet olduğu gibi;³ kazancını helâl yoldan elde etmesi, İslâmî prensiplere uygun olarak ticarî ve iktisadî davranışlar sergilemesi, iş ve icraat yapması⁴ da ibadettir.

Kısaca hayatın bütün alanlarını geniş anlamda ibadet kapsamına alan İslâm; ticareti de ibadet olarak değerlendirmiştir.

Ticaret; kazanç amacıyla yürütülen alım satım etkinliği, bu etkinlikle ilgili bilim; alış-veriş sonucu yararlanılan fiyat farkı, kâr;⁵ çeşitli hizmet, değer, mal ve yiyecek değiş tokuşu; tüccarların ticarî mesleklerinin tümü⁶ vb... anlamlara gelir. Mecelle'de "malı malla değiştirmektir" (Mad.105) denilmektedir. "Karşılıklı rıza ile elindeki malı başkasının malı ile değiştirmektir"⁷ şeklinde de tanımlanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in "*Karşılıklı rızaya dayanan ticaret yolu dışında, mallarınızı aranızda bätül*

¹ Cuma, 62/10-11.

² Bakara, 2/198.

³ Döndüren, Hamdi, Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali, Erkam Yay. İstanbul 1993, sh. 8.

⁴ Döndüren; a.g.e., sh. 8/9; Bk: Buhârî Nefekât, 1; Büyü, 15.

⁵ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, C. 2, Ticaret Mad.

⁶ Büyük Larousse, C. 22, Ticaret Mad.

⁷ Bilgiç, Bekir Ali, İslâm'da Kazanç Sistemi ve Çalışma Hayatı, sh. 84

(haksız ve haram) *yollarla yemeyin*⁸ “*Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin...*”⁹ âyetlerinden alış veriş ve ticaretin, tarafların karşılıklı rızasına dayanan bir akit olduğunu öğrenmekteyiz.

Ticaret; İslâm’ın alış-veriş, ortaklık, sermaye hareketleri vb. iş ve icraatlarının günlük hayata yönelik “muamelât” bölümünde yer almaktadır. İslâm’da hukukî ilişkilerde olduğu gibi; ticarî ilişkilerde de hak ve adâlet fikri ön planda tutulmuş, akit serbestisi ilkesi benimsenmiş, tarafların akde ilişkin rızalarını zedeleyen ve onları barış ve kardeşlik ortamından uzaklaştıracak olan her türlü olumsuz durumu önleyici tedbirler alınmıştır. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak mülkiyetin ve alın terinin korunması, hile, sömürü ve haksız kazanca cephe alınması, üretken sermayenin övülmesi, çalışma ve üretmenin teşvik görmesi, güçlü ve haksıza karşı haklının savunulması, haksız zararın tazmin ettirilmesi gibi prensipler getirilmiştir.¹⁰

İşte makâfemizde İslâm’ın ticarete verdiği önem vurgulanarak, ekonomik hayata getirdiği bu ticarî ve ahlakî prensipler ana hatlarıyla anlatılacaktır.

B- İSLÂM’DA TİCARETE VERİLEN ÖNEM

İslâm’da ticaret; helâl kazanç yollarından biridir. Nitekim Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de, insanlara alışverişi helâl kıldığını bildirir.¹¹ Cuma namazını kıldıktan sonra rızıklarını kazanmak üzere yeryüzüne dağılıp, “Allah’ın lütfundan (rızkından) talep etmelerini ister;¹² iç ve dış ticareti teşvik eder¹³; haccin hikmetleri arasında “dünyevî ve uhrevî menfaatlerini görmeyi ve elde etmeyi”¹⁴ de sayar; hacda ticaretin ibadet samimiyetiyle bağdaşmayacağını düşünerek ticaret yapmaktan kaçınanlara “*Rabbinizden rızık (fadl) istemenizde bir günah yoktur*”¹⁵ diye cevap verir; diğer yandan ticaret erbabına ticarî işlerini yürütürken, Allah’ı zikretmek, namaz kılmak ve zekât vermek gibi dinî ve toplumsal görevlerini aksatmamaları gerektiği mesajını verir.¹⁶ Ayrıca; Birbirlerinin mallarını haksız yollarla alıp yememelerini, bunun helâl olmayacağını; ancak karşılıklı rıza ile yapacakları ticaretin meşrû ve helâl olacağını¹⁷ ifade ederek yapılması istenen ticaretin meşrû ve helâl ölçülere uygun olması gerektiğine dikkatleri çeker.

⁸ Nisa, 4/29.

⁹ Bakara, 2/188.

¹⁰ Komisyon, İlmihal II, İsam Yay. İstanbul 2002, sh. 342-343.

¹¹ Bakara, 2/275.

¹² Cuma, 62/10-11.

¹³ Müzzemmil, 73/20; Fatır, 35/12; Rûm, 30/46.

¹⁴ Hacc, 22/28.

¹⁵ Bakara, 2/198.

¹⁶ Nûr, 24/37.

¹⁷ Nisâ, 4/29.

Ticaretin tarihi insanlığın tarihi ile yaşıttır denilebilir. Nitekim ilk insan ve ilk peygamber Adem (a.s.) o günün şartlarına göre çiftçilik, dokumacılık, fırıncılık ve aşçılık yaptığı nakledilmektedir. Yine İdris (a.s.) terzilik, İbrahim (a.s.) kumaş ticareti, Nuh (a.s.) ile Zekeriyya (a.s.) marangozluk, İsa (a.s.) kunduracılık, Eyyüb (a.s.) çiftçilik mesleğinin öncüleri olmuşlardır. Ayrıca Davut (a.s.) zırh yapmış ve yaptığı zırhı satarak hem geçimini sağlamış, hem de sadaka vermiştir.¹⁸ Süleyman (a.s.) ise Yüce Allah'ın yardımıyla rüzgar enerjisinden ve cinlerin işgücünden yararlanmış, göz kamaştırıcı sarayların inşası onun iktidarının simgesi olmuştur.¹⁹

Allah Resulü Hz. Muhammed (s.a.s.) de daha peygamberlik gelmezden önce Mekke'de ticaret yapmış, zaman zaman ülke dışına ticarî amaçlı seferlere çıkmış ve hayatının her alanında olduğu gibi, ticarî alanda da doğru sözlü ve dürüst kişiliği nedeniyle "el-Emîn" yani "en güvenilir kişi" diye anılmıştır. Peygamber olduktan sonra da bu özelliğini sürdürmüş, ticarî hayata ölçüler getirmiş ve "*Doğru sözlü ve güvenilir tüccar, (ahirette) peygamberler, siddikler ve şehitlerle beraberdir*"²⁰ buyurarak müminlerden dürüst ticaret yapmalarını istemiş; kendisine hangi kazancın daha üstün olduğunu soranlara ise: "*Kişinin elinin emeği ve dürüst yapılan alışveriştir*"²¹ şeklinde cevap vermiştir. Mekke'den Medine'ye hicret ettiklerinde de yaptıkları en önemli icraatlarından biri, daha sonra "Medine Pazarı" adını alacak olan bir Pazar kurmak olmuştur. Pazar yeri olarak da kabristan bölgesini seçmiş; böylece sabahleyin işinin başına geçen esnafın (tüccarın), ölümü hatırlayarak dünya lezzetlerine sorumsuzca ve sınırsızca dalmalarının önüne geçmeyi hedeflemiştir.²²

İslâm'da bu şekilde meşrû ve helâl ticaret teşvik edildiği, doğru ve güvenilir tüccarlar övüldüğü için sahabe-i kiram da ticaretle işgal etmişler, kendi el emekleri ve alın terleriyle geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Hz. Ebu Bekir, Peygamber döneminde ticaretle uğraşmıştır. Yine Hz. Osman, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf gibi seçkin sahabiler ticaret yapmışlardır. Çünkü onlar, çalışıp üretmeden, harcaayıp tüketmeyi kabul etmemişlerdir. Örneğin, Abdurrahman b. Avf, Medine'ye gittiğinde, Resulüllah (s.a.s.) onu Said b. er-Rebî el-Ensârî ile kardeş yapmıştı. Said zengindi. Abdurrahman'a şöyle dedi: "Malımı seninle yarı yarıya paylaşayım ve seni evlendireyim", Abdurrahman ise, bu teklifi kabul etmedi ve; "Allah malımı ve ehlini bağışlasın. Sen bana Pazar (çarşın)'ın yolunu göster" dedi. Pazara gitti, yağ, peynir vs. alıp sattı, kâr ederek geri döndü.²³

¹⁸ Yavuz, Yunus, Vehbi, Çalışma Hayatı ve İslâm, Tuğra yay. İst.1992, sh. 26; Akar, Muhlis, Sosyal Siyaset Açısından Tüketime Farklı Bir Yaklaşım (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000, sh. 179-180.

¹⁹ Bk; Nemi, 27/40.

²⁰ Tirmizi, Büyü, 4; İbn Mâce, Ticârât, 1; Dârimî, Büyü, 8.

²¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, Çağrı Yay. 2. Bsk., III, 466, IV, 141.

²² Kallek, Cengiz, Devlet ve Piyasa, Bilim ve Sanat Vakfı yay, İstanbul 1992, sh. 30-33.

²³ el-Misrî, Refik, Yunus, Usûlu'l-İktisadi'l-İslâmî, Beyrut 1989, sh. 127.

Hz. Ömer de halifelîği döneminde zaman zaman pazarı denetlerdi. Orada bazen sadece yabancıları bulur, bundan dolayı üzüldü. Daha sonra halkı topladığında ticareti bırakmalarından dolayı onları kınar ve ikaz ederdi. Halk ise ihtiyaçları olmadığı için ticarettten çekildiklerini söyleyince; “Allah’a yemin olsun ki, siz çarşı/pazarı terk ederseniz erkekleriniz yabancı erkeklerle, kadınlarımız da yabancı kadınlara muhtaç olurlar” der ve ticarete yönelmelerini isterdi.²⁴

İslâm bilginleri de ticareti insanların aslî kazanç yolları arasında saymışlardır. Meselâ Maverîdî, kazanç yollarının üç olduğunu söyler ve bunları “ziraat, ticaret ve sanat” olarak sıralar. İmam-ı Şafîî ise bunlar arasında ticaretin ön planda geldiğini belirtir.²⁵ İmam-ı Azam Ebu Hanife döneminin önde gelen tüccarları arasında idi.

Diğer yandan tarihe baktığımızda, ticaretin müslümanlar tarafından sadece bir geçim yolu değil; aynı zamanda İslâm’ı tebliğ etme vasıtası olarak da yapıldığını görürüz. Dünyanın en uç noktalarına kadar İslâm’ın müslüman tüccarlar vasıtasıyla ulaştığı bir gerçektir. İslâm medeniyeti Avrupa’ya ilk defa İspanya ile adımını atarken, bunda Müslüman tüccarların rolü göz ardı edilemeyecek kadar büyük olmuştur. Aynı şekilde Afrika, Asya ve Avrupa’nın birçok bölgelerine İslâmiyet Müslüman tüccarlarla girmiştir.²⁶

Bu nedenle İslâm; hem ekonomik işbirliğini sağladığı, hem karşılıklı bilgi ve fikir alışverişinde etkili bir araç olduğu ve hem de barış ve kardeşliğin gerçekleşmesine katkıda bulunduğu için, iç ticaretin yanısıra dış ticareti (yani uluslar arası ticareti) de teşvik etmiştir.²⁷

C- TİCARÎ VE AHLÂKÎ PRENSİPLER

İslâm dini tabîî ve fitrî bir din olduğu için; bu dinde insanların imkan ve kabiliyetlerine göre çalışıp kazanmaları, ticaretle iştiğal etmeleri, gerekli işbirliği ve işbölümü yapmaları ve ihtiyaçları doğrultusunda harcamada bulunmaları doğal karşılanmıştır; hatta bu uğurdaki tüm çaba ve gayretleri geniş anlamda “ibadet” sayılmıştır.²⁸ Ancak namaz, oruç, hac gibi ibadetleri eda edebilmek için şartlarını, rükûnlarını ve yasaklarını öğrenmek gerekli olduğu gibi; helâl ve meşrû bir ticaret yapabilmek için de ticarî prensipleri öğrenmek gereklidir. Hz. Ömer (r.a.)’in, “Alışveriş usulünü bilmeyenler çarşı ve pazarımıza girmesinler” demesinin temel esprisi de bu olsa gerektir.²⁹

²⁴ el-Mısırî, a.g.e., sh. 128.

²⁵ Kartal, M. Abidin, R. N. dan İktisadi Prensipler, Yeni Asya yay. İstanbul 1995, sh. 124.

²⁶ Kartal, M. Abidin, a.g.e., sh.125.

²⁷ Mannan, M. A., İslâm Ekonomisi, (Trc), Fikir yay. İstanbul 1980, sh. 285.

²⁸ İlmihal, II, sh. 408.

²⁹ Güneç, Halil, İslâm’da Ticaret, F. F. K. Kültür Yay. İstanbul, Trs., sh. 9-10.

Bunun için İslâm'ın ilk dönemlerinde insanların alışveriş hükümlerini, günümüzdeki ifadesiyle ticaret hukukuyla ilgili meseleleri öğrenmeden ticaret yapmalarına izin verilmezdi. Muhtesipler çarşı ve pazarları dolaşır, esnafa ticarî ahkâm ve prensipleri sorar; gerekli cevabı verenlere ticarete devam etmeleri için izin verir, yeterli bilgisi olmayanları ise ticarî kuralları öğreninceye kadar ticaret yapmaktan men ederlerdi.

Bu anlayış ve hassasiyetten dolayı tacirler sefere çıkarken, ihtiyaç duyulduğunda kendilerine danışmak üzere beraberlerinde ticarî ahkâmı iyi bilen fıkıh bilgilerini götürürlerdi. Çünkü ticarete fiilen atılanlara yapacağı ticaretle ilgili ticarî (dînî) kuralları öğrenmek farz-ı ayındır.³⁰

Bütün bu kural ve uygulamaların amacı, iş ve ticaret hayatının düzen ve güven içinde, haksızlık ve suistimalden uzak bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır. Buna göre;

a) Alkollü içkiler, uyuşturucu maddeler, domuz, müstehcen resim ve eşyalar gibi İslâm'ın kullanılmasını yasakladığı maddelerin ticareti haram kılınmış,

b) Mübah (helâl, caiz, serbest) olan maddelerin ticaretinin ise, belli prensip ve ölçüler çerçevesinde yapılması istenmiştir.³¹

Bu prensip ve ölçüler şunlardır:

1- Müşteriyi Aldatmamak:

Tacir, dürüstlüğü ve doğru sözlülüğü ile müşteriye güven vermelidir. Çünkü mümin güven ve emniyet insanıdır. Rasulullah (s.a.s.) doğru sözlü ve güvenilir tüccarı "Doğru sözlü ve (kendine) güvenilir tacir (ahirette) peygamberler, siddikler ve şehitlerle beraber bulunacaktır"³² hadisiyle övmüştür.

Şüphesiz müşterinin gafletinden veya bilgisizliğinden faydalanıp, sağlam ve kullanışlı olmayan bir malı ona satmak İslâm ahlâkıyla bağdaşmaz. Nitekim bir gün peygamberimiz (s.a.s.) Pazarı dolaşırken tahıl satan birisinin yanına gelmiş, elini buğday yığımına daldırılmış, altının ıslak olduğunu görünce sormuş: "Nedir bu?". Satıcı: "Yağmur yağmıştı, ondan dolayı ıslandı" diye cevap verince; Rasulullah: "Niçin o ıslak tarafı halkın görebilmesi için üste getirmedin?" diye sert bir şekilde mukabelede bulunduktan sonra: "Bizi aldatan bizden değildir"³³

³⁰ el-Mısırî, a.g.e., sh. 128.

³¹ Karaman, Hayreddin, Günlük Hayatımızda Helâller Haramlar, Nesil Yay. İstanbul 1987, sh. 74-75.

³² Tirmizi, Büyü, 4; İbn Mâce, Ticârât, 1.

³³ Müslim, İman, 164; Ebû Dâvûd, Büyü, 50.

buyurmuş ve Kusurlu bir malı, ayıbını söylemeden satmanın bir müslümana helâl olmayacağını³⁴ kesin bir şekilde belirtmiştir.

O halde Müslüman tüccar, kalitesiz malı, kaliteli malla karıştırmamalı, kötüyü iyiden ayırmalı, malın kusuru varsa açıkça söylemelidir. Nitekim diğer bir hadislerinde Allah Resulü, “Alıcı ve satıcı doğru söyler, her şeyi açıkça ortaya koyarlarsa, alışverişleri helâl ve mübârek olur”³⁵ buyurarak, alıcı ve satıcı her iki tarafın da birbirlerine karşı dürüst ve samimi davranmalarını, güveni ortadan kaldıracak davranışlardan sakınmalarını tavsiye etmektedir.³⁶

Günümüzde son derece önem verilen ve ürünlerin satışını arttırmak amacıyla sıkça başvurulan reklam kampanyalarında da malın tanıtılma sınırı aşılarak, işe yalan ve mübalağa karıştırılırsa; hile ve aldatma gerçekleşmiş olur.³⁷

2- Malını Olduğundan Farklı Göstermek İçin Yalan Yere Yemin Etmemek:

Ticarî maksatla veya başka maksatla yalan söylemek, yalan yere yemin etmek, Allah'ın yüce adını onun haram kıldığı hususlarda kullanmak, basit menfaatler için insanları “vallahî, billahî... vs.” diyerek, “Allah (ın adı) ile aldatmak”³⁸, daha sonra yaptıkları “yeminlerini az bir bedele satmak...” büyük günahlardandır. “Kıyâmet gününde Yüce Allah bunlarla konuşmayacak, yüzlerine rahmet nazarıyla bakmayacak, onları temize çıkarmayacaktır. Ve onlar için çok acıklı bir azap olacaktır.”³⁹

Peygamberimiz (s.a.s.) bir hadislerinde; kıyamet günü, Allah'ın kendileriyle konuşmayacağı, yüzlerine rahmet nazarıyla bakmayacağı ve kendilerine azap edeceği bu kimseleri açık ve net bir şekilde ifade ediyorlar. Bunlar: “*Elbisesini kibirle yerlerde sürüyen, yaptığı iyiliği başa kakan ve yalan yere yemin ederek ticaret malını fâhiş bir fiyatla satmaya çalışan*”lardır.⁴⁰

Rasulullah diğer bir hadislerinde de: “*Gerçeği gizleyip yalan söyleyerek yapılan alışverişin bereketini, Allah Teâlâ'nın yok edeceğini*”⁴¹ bildirerek, müslüman tüccarları bu tip gayri ahlâkî davranışlardan sakındırmaya çalışmışlardır.

Diğer yandan artık günümüzde üretilen malların tanıtımını yapmak ve tüketicilere arz etmek için reklam vazgeçilmez bir ticaret prensibi haline gelmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi malın gerçek niteliği ile tanıtımı yapılır, yalan ve

³⁴ Müslim, İman, 164; İbn Mâce, Ticârât, 45.

³⁵ Buhârî, Büyü, 19.

³⁶ Kandemir, M. Yaşar, Örneklerle İslâm Ahlakı, Nesil yay. İstanbul 1980, sh. 319-320.

³⁷ Karaman, a.g.e., sh. 81.

³⁸ Fâtır, 35/5.

³⁹ Âl-i İmrân, 3/77.

⁴⁰ Müslim, İman, 171.

⁴¹ Buhârî, Büyü, 26; Müslim, İman, 117; Müsâkât, 131.

hile karıştırılmazsa, bunda dinî açıdan bir sakınca olmaz. Ancak, müşteriye aldatmaya, onun saflığından yararlanmaya ve yapay ihtiyaçlar oluşturmaya yönelik olursa, o takdirde yapılan bu tip reklam da yalan üzere bina edilmiş olacağından yukarıda belirtilen kategoriye dahil olur.

3- Hileli Ölçüp Tartmamak:

Ölçme ve tartma konusunda dürüst davranmak, hile yapmamak, eksik ölçü ve tartı ile satış yapmaktan sakınmak, Kur'an-ı Kerim'in bir çok âyetinde yer almaktadır.⁴²

Toplumları temelinden sarsan, çöküş ve yıkılışlarına sebep olan ahlâksızlık türlerinden biri de ölçü ve tartıda haksızlık yapmaktır.⁴³ Nitekim Kur'an-ı Kerim, Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği "Medyen-Eyke" halklarını helake götüren sebeplerden biri olarak ölçü ve tartıda hile yapmalarını gösterir ve müslümanlara alışverişte adaletli olmalarını emreder.⁴⁴

Ayrıca Rasulullah'ın da geçmiş milletlerin helakine sebep olan günahlardan birinin eksik ölçüp tartmaları olduğunu beyan etmesi,⁴⁵ konunun ne kadar önem arzettiğini göstermektedir.

4- İhtikâr (Spekülyasyon) Yapmamak:

İhtikâr, fiyatların yükselmesini sağlamak amacıyla malların piyasadan çekilmesi⁴⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Bir ticarî emtiayı (malı) pahalılaşması gayesiyle stoklayıp piyasaya arzını geciktirmek anlamına gelen ihtikâr (spekülyasyon); beklendiği üzere, fiyatların yapay bir şekilde yükselmesine ve normal piyasa seviyesinin üzerine çıkmasına sebep olur. Genelde insanların ihtiyaçlarının sömürülmesi yoluyla daha az emekle daha kolay kazanç sağlama mantığına dayanan bir ruhî bozukluğun doğurduğu anti-sosyal bir davranış tarzı olan bu muamele; özellikle temel ihtiyaç maddeleri söz konusu olduğunda toplumun zarar görmesine sebebiyet verdiği gibi, uzun müddet devamı halinde de sosyal ve iktisadî bunalımlara yol açabilir.⁴⁷ "Karaborsacı ne fena bir kuldur; fiyatların düştüğünü öğrenince üzülür, yükseldiğini duyunca da sevinir"⁴⁸ hadisi bu tip kimselerin ruhî

⁴² Bk. En'âm, 6/152; İsrâ, 17/35, Mutaffifin, 33/1; Şuarâ, 26/181-183.

⁴³ Akar, Muhlis, Kur'an-ı Kerim'e Göre Toplamların Helak Oluş Sebepleri ve Şekilleri (Yayınlanmamış Yük. Lisans Tezi), İstanbul 1986, sh. 73-75.

⁴⁴ Bk. Hud, 11/84-95; Şuara, 26/176-189; Rahmân, 55/9; İsrâ, 17/35; A'raf, 7/185; Mutaffifin, 83/1-7.

⁴⁵ Tirmizî, Büyü, 9.

⁴⁶ el-Mısırî, a.g.e., sh. 138.

⁴⁷ Kallek, a.g.e., sh. 56.

⁴⁸ Zebîdî, Sahih-i Buhârî Muht. Tecrid-i Sarih Terc., Diyanet İşleri Bşk. Yay. C. 6, sh. 449.

durumunu ve insanlık bakımından düştüğü seviyeyi açık bir şekilde ifade etmektedir.⁴⁹

Müctehidler haram olan ihtikârın hangi şartlarda gerçekleşeceğinde ihtilaf etmişler ve daha çok hayvan ve insan gıdaları üzerinde durmuşlarsa da: “Pazara mal getiren rızıklandırılmış, karaborsacı ise lanetlenmiştir”⁵⁰ hadisi, bu yasağın yalnızca yiyecek maddeleri üzerinde değil, bütün ihtiyaç maddelerine şamil olduğunu göstermektedir.⁵¹ Zaten modern çağda çeşitli ihtikâr şekilleri oluşmuş durumdadır. Bunlar tröst, kartel ve çok uluslu şirketlerin borsa ve piyasa yolsuzluklarıdır. Bu şirketler sahiplerine ekonomik, malî vb. çıkarlar sağlıyor olsalar⁵² da bazı işlemleriyle ülke ekonomisine ve tüketici kitlelere büyük zararlar verebilmektedirler.

5- Müşteriye İyi Davranmak:

Tüccar müşterinin velinimet olduğunu düşünerek ona bir malı fahiş fiyatla satmamalıdır. Az, fakat helâl kâra kanaat ederse daha çok sürüm yapacağını, böylece kendisi kazandığı gibi müşterilerine de hizmet etmiş olacağını bilmelidir. Hz. Ali, kamçısını alıp Kûfe çarşısını dolaşır ve tüccarları: “Kârın azını reddederseniz, çoğundan da mahrum kalırsınız” diye uyarırdı.⁵³

Alış-verişte her iki taraf da birbirine iyi davranmalıdır. Rasulullah: “Satarken ve alırken, borcunu isterken ve öderken kolaylık gösteren kimseye Allah merhamet eylesin”⁵⁴ sözüyle Allah’ın rahmet ve sevgisinin birbirine iyi davranan alıcı ve satıcıların üzerine olması için dua etmiştir.

Şüphesiz alıcı ve satıcıların birbirine karşı sevgiyle yaklaşmaları ve iyi davranmaları İslâm’ın toplum bireyleri arasında hedeflediği birlik, beraberlik ve diyalogun sağlanmasına büyük oranda katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra bireyler arasında cereyan eden ticarî ilişkiler, sadece mal ve bedel değişimi olmaktan öte, manevî bir boyut da kazanmış olmaktadır ki; bu da inanan kimseler için ayrı bir değer ifade etmektedir.

Ayrıca Bakara sûresi 280. âyetinde de yüce Allah: “Borçlu darda ise, eli genişleyinceye kadar beklemelidir. Bilmiş olunuz ki, borcu bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır.” buyurarak satıcının, gerektiğinde müşterisinin lehine bazı özel durumlarda fedakarlıkta bulunmasının da kendi hayrına olacağını vurgulamaktadır.

⁴⁹ Yeniçeri, Celâl, İslâm İktisadının Esasları, Şamil Yay. İstanbul 1980, sh. 285.

⁵⁰ İbn Mâce, Ticârât, 6.

⁵¹ Karaman, a.g.e., sh.79-80.

⁵² el-Mısırî, a.g.e., sh. 140.

⁵³ Kandemir, a.g.e., sh. 323.

⁵⁴ Buhârî, Büyû, 16.

6- Müşteri Kızıştırmamak (Neces) :

Çoğunlukla malın fiyat ve sürümünü arttırmaya yönelik bir hile şeklinde ortaya çıkan neces; bu yönüyle haksız rekabet çeşitlerinden biri sayılmaktadır. Şöyle ki, bir pazarlık esnasında satıcı ile anlaşmalı olan üçüncü bir kişi (veya kişiler) sanki alıcıymış gibi devreye girerek gerçek müşterinin verdiğiinden daha yüksek bir fiyat teklif etmek suretiyle onu yanıltır. Böylece talip olduğu malı başkasına kaptırmak istemeyen ilk teklif sahibi, ister istemez daha yüksek meblağ ödemek zorunda kalabilmektedir. Bu durum pazarlık halindeyken olabileceği gibi akdin kesinleşmesinden sonra da vuku bulabilmektedir.⁵⁵

Necesin (müşteri kızıştırmanın) tahakkuku için üçüncü kişilerin satıcı ile önceden anlaşmalı olması gerekmez. Akit esnasında veya akitten sonra da üçüncü bir şahıs araya girerek daha yüksek fiyat vermek suretiyle aynı olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir. Ancak pazarlığın olumsuz sonuçlanması ya da ilk müşterinin, satıcının teklifine olumlu veya olumsuz herhangi bir cevap vermemesi durumunda sonrakinin müdahalesi neces (müşteri kızıştırmak) sayılmaz.⁵⁶

İşte serbest rekabet ortamını zedeleyip haksız rekabete yol açan, kardeşlik ilişkilerini zedeleyen ve bir rantiye sınıfı oluşturarak tüketicinin zarar görmesine zemin hazırlayan bu tür muameleler Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış;⁵⁷ “*Bir malı alıyor görünerek kıymetini (değerini) artırmayınız*”⁵⁸, “*Neces yapmayın. Bir kimse kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmasın*”⁵⁹ gibi hadisler ile Müslüman tüccarın bu tür olumsuz davranışlardan sakınması gerektiği vurgulanmıştır.

7- Malları Pazar Dışından Piyasaya Arz Edilmeden Önce Karşılıyarak Üretici ve Tüketicilere Zarar Vermemek:

Rasulullah (s.a.s.) zamanında köylü, üretici veya ihracatçının şehre getirdikleri mallarını rayiç fiyatla piyasaya sürmelerini önleyen ve onlar adına, peyderpey ya da belli bir müddet stokladıktan sonra, belirli bir ücret karşılığı satmak isteyen bir aracı sınıfı vardı ve halk bu muamelelerden zarar görmekteydi.⁶⁰

Şehre dışardan mal getirenlerin yolda karşılanarak ellerindekinin ucuza kapatılmasını yasaklayan Hz. Peygamber (s.a.s.), şehirlî tüccarın, köylü üretici adına belirli bir komisyon karşılığında satış yapmasını da yasaklayarak günümüzdeki ifadeyle “asalak” bir rantiye sınıfının doğmasına imkan verecek hiçbir hukukî

⁵⁵ Kallek, a.g.e., sh. 115.

⁵⁶ Kallek, a.g.e., sh. 116.

⁵⁷ Kallek, a.g.e., sh. 116.

⁵⁸ Buhârî, Büyü, 60; Müslim, Büyü, 13.

⁵⁹ Buhârî, Büyü, 58, 64, 70; Müslim, Büyü, 11.

⁶⁰ Yeniçeri, a.g.e., sh. 303-321.

boşluk bırakmamıştır.⁶¹ Hz. Peygamber: “Şehirli, köylü adına satış yapmasın. İnsanları kendi hallerine bırakın, Allah onları birbirlerinden rızıklandırır.”⁶² buyurmuştur.

Günümüzde ticarî ilişkiler açısından bu hadis-i şerife baktığımızda akla şöyle bir soru gelmektedir: Hz. Peygamberin bu yasağı mutlak mıdır, yoksa bazı şartlara mı bağlıdır? Geçici olarak mı konmuştur, yoksa devamlı mıdır? Bu ve benzeri soruların cevabı samsarlığın hükmünde saklıdır.

Şüphesiz İslâm dini karaborsayı yasakladığı gibi, fiyatların sun’î olarak yükselmesine sebep olan samsarlığı da yasaklamıştır.⁶³

Bu konudaki yasağın amacı şu şekilde açıklanabilir: Üretici malı doğrudan doğruya pazara arzedecek, araya başkaları girerek fiyatın sun’î bir şekilde artmasına sebep olmayacaktır. Amaç bu olduğuna göre, fiyat artışına neden olmayan hizmetler, yardımlar, pazarlama ve dağıtım işleri bu yasağın kapsamına girmezler. Üreticinin malını tüketiciye arzeden, satıcıya müşteri bulan ve bunun için muayyen bir ücret veya yüzde alan hizmetler de bu şekilde değerlendirilebilir.⁶⁴ Zaten günümüzde bu hizmetlere de ihtiyaç vardır.

8- Ticarî İşlemlerin Kayıt Altına Alınması:

Ticarî hayatta görülen kötü ilişkilerin ve olumsuz sonuçların nedenlerinden biri de tarafların antlaşma maddelerini açıklıkla yazmamalarından kaynaklanmaktadır.⁶⁵ İslâm, ölçü ve tartıda dürüst davranılmasını, taraflar arasında iyi niyet ve güvenin kurulmasını istemekle beraber; alış veriş ve borçlanma işlemlerinin yazılmasını da tavsiye etmiştir: Kur’an-ı Kerim’de bu konuyla ilgili olarak: “*Ey inananlar, belli bir süreye kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın... Bu Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir.*”⁶⁶ buyrulması, ticarî işlemlerin kayıt altına alınmasının gereğine işaret etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’in diğer ayetlerine nispetle oldukça uzun olarak nitelendirilebilecek bu âyette, borç ve alışveriş işlemlerinde anlaşmazlık çıkmasını önleyecek, alıcı ve satıcıları haksızlığa uğramaktan koruyacak belgelendirme, şahit tutma ve rehin gibi tedbirlerin alınması istenmektedir. Bu uygulamaların ne şekilde gerçekleştirileceği konusunda ayrıntılara kadar inilmiş olması da konuya ne derece önem verildiğini göstermektedir. Devamındaki âyette ise, “*Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Allah’tan*

⁶¹ Kallek, a.g.e., sh. 67.

⁶² Buharî, Büyü, 58, 64; Müslim, Büyü, 20; Ebu Davud, Büyü, 40; Tirmizi, Büyü, 17-18.

⁶³ Bilgiç, a.g.e., sh. 120.

⁶⁴ Karaman, a.g.e., sh. 80.

⁶⁵ Mannan, M. A., a.g.e., sh. 273.

⁶⁶ Bakara, 2/282.

*sakınsın*⁶⁷ buyrulması ise diğer alanlarda olduğu gibi ticarî alanda da güven duygusunun çok önemli bir unsur olduğu ve bunun kötüye kullanılmaması, istismar edilmemesi gerektiği mesajı verilmektedir.

Ancak güven duygusunun, doğruluk ve dürüstlüğün alabildiğince zedelendiği çağımızda, ister satıcı ister alıcı olalım; ticarî işlem ve akitlerimizi kayıt altına almamız, diğer bir ifadeyle, karşılaşılabileceğimiz anlaşmazlıklarda hukûkî açıdan belge niteliği taşıyabilecek vasıtaları kullanmamız gerekir.

D- SONUÇ

Tarih boyunca ekonomik bağımsızlık siyasî bağımsızlığın en önemli unsuru olmuştur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de iktisaden güçlü olmadan siyaseten güçlü olmak mümkün değildir.

Ticaret ise toplum ekonomisinin âdeta iskeletidir. Rızık kapılarının en büyüğüdür. Ticaret olmadan iktisâdî hayat olmaz. İktisâdî hayatın varlığı ve yokluğu ticaretle orantılı ve ilintilidir. Bugün uluslar arası arenada acımasız ve baş döndürücü ekonomik bir mücadele cereyan etmektedir. Ekonomisi güçlü olanlar zayıf olanları baskı altında tutmaktadırlar. Bu nedenle "Ticarî savaş" olarak da nitelendirilebilecek bu yarışta başarılı olmak için ekonomik yönden çok güçlü olmak gerekmektedir.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.): "*Doğru sözlü ve güvenilir tüccar, (ahirette) Peygamberler, siddikler ve şehitlerle beraberdir*" buyurarak bir yandan madde içerisinde yüzen insanın nefis mücadelesine işaret ederken; diğer yandan da uluslar arası arenada sürmekte olan bu ekonomik yarışta veya savaştaki iktisadî cihada dikkatlerimizi çekmiştir. (Bk. Karaman, Hayreddin, a.g.e., s. 74)

Rızıkın onda dokuzu ticarettedir. Bu nedenle eğitim çağındaki çocuklarımıza geçim yolu olarak sürekli "devlet kapısını" (kamuyu) hedef göstermek yerine; dürüst ve meşrû bir şekilde üretim kazanmasını ve ticarî hayatta yerlerini almalarını da tavsiye etmeliyiz. Tarihe baktığımızda Adem (a.s.)'dan itibaren hemen hemen bütün peygamberlerin ve önder konumundaki insanların doğrudan veya dolaylı olarak ticaretle iştiğal ettiklerini görürüz.

Şüphesiz İslâmî prensiplerle bağdaşan tüm ekonomik faaliyetlere katılma hakkını İslâmiyet insanlara tanımıştır. Ancak, ticarî faaliyetlerin dürüst, yararlı ve güven içerisinde yürütülmesini sağlamak amacıyla, bu faaliyetlere ilişkin bazı kurallar da getirmiştir. Bunlar iş adamı ve ticaret erbabı tarafından benimsenip tatbik edildiği takdirde, piyasada görülen bir çok bozukluk ve aksaklıklar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Çünkü İslâm'da ticaret; ahlâkî değerlerle içiçedir. Kişinin yücelmesini ve daha uygar bir şahsiyete dönüşmesini sağlayan bu değerler bir

⁶⁷ Bakara, 2/283.

kenara itilirse; o takdirde piyasada tanık olunan rüşvet, yolsuzluk, haksız kazanç, borcunu ödememe, vb. kötülük ve çirkinlikleri sadece yasal tedbirlerle ve cezalarla önlemek mümkün olmaz.

Kur'an-ı Kerim'de geçmiş milletlerin çöküş ve yıkılış nedenleri arasında sayılan ticarî ahlâksızlık ve haksızlıklardan sakınılmalı, ticarete ahlâkî prensiplere riâyet edilmelidir. Unutulmamalıdır ki, ekonomik dengeleri bozmak, haksız kazanç ve rant sağlamak, ölçü ve tartıda hile yapmak, müşteriyi (tüketiciyi) aldatmak, ekonomik gücü kötüye kullanmak vs. gibi, yapamı yüce Allah'ın rızasından uzaklaştıran durumlar her çağın ticarî ve iktisadî problemleridir ve milletleri çöküş ve yıkılışa götüren sebeplerdendir.

Bu nedenle; Müslüman işadamı (tüccar)'nın kişisel menfaatlerini düşünüp koruması onun en doğal hakkı olmakla beraber; özgürlüklerinden, yasal ve doğal haklarından yararlanırken, başkalarına zarar vermekten de kaçınması gereklidir. Ayrıca, hak ettiğinden daha fazlasını kazanmaya talip olmamalı, işçilerinin haklarını tam ve zamanında ödemeli ve müşterilerine de makul fiyattan mal satmalıdır. İş ilişkilerinde dürüst olmalı, yanıltıcı ve aldatıcı reklam kampanyalarından sakınmalı, verdiği sözü tutmalıdır. Ekonomik gücünü bir baskı ve tahakküm aracı olarak kullanmamalıdır. Kısacası Müslüman bir iş ve ticaret adamı her şeyiyle emniyet ve güven insanı olmalıdır.